

Subkultury mládeže: Od deviace k fragmentaci

Josef Smolík⁶⁰

Abstrakt: Tento teoretický text představuje problematiku subkultur mládeže a snaží se definovat základní pojmy, které jsou nezbytné pro studium této problematiky v kontextu sociální pedagogiky a sociologie. Těmito pojmy jsou kultura, dominantní kultura, subkultura, kontrakultura, scéna atd. Tento článek se věnuje také základní definici subkultur mládeže, popisuje tuto kategorii na základě současných debat, tak jak je používají sociologické školy, které se zabývaly tímto tématem z pozic sociologie, sociální pedagogiky či sociální práce. Jedná se o chicagskou sociologickou školu, Centrum pro studium populární kultury a soudobé post-subkulturní přístupy. V závěru je také poukázáno na diskusi týkající se postupnému nahrazování sociologického termínu subkultura.

Kontakty na autory

Masarykova Univerzita,
Fakulta sociálních studií,
Joštova 10, 602 00 Brno,
josef@mail.muni.cz

Klíčová slova: subkultura mládeže, sociologická škola, chicagská sociologická škola, Centrum pro studium populární kultury, post-subkulturní teorie

Contacts to authors

Masaryk university,
Faculty of Social Studies,
Joštova 10, 602 00 Brno,
josef@mail.muni.cz

Youth Subcultures: From Deviation to Fragmentation

Abstract: This theoretical text introduces the issue of youth subcultures and tries to define particular basic concepts that are essential for the study of this issue in context of social pedagogy and sociology. These terms include culture, dominant culture, subculture, counterculture, scene, etc. The article also deals with the basic definition of youth subcultures; it discusses this category on the basis of current debates and then introduces various sociological schools which have dealt with this issue for a long time. These are the Chicago school of sociology, Center for the Study of Popular Culture and the post-subculture approaches. Finally, it is noted that in the last two decades there has occurred a fragmentation of particular styles, which led to the gradual replacement of sociological term subculture.

Copyright © 2015 by authors
and publisher TBU in Zlín.
This work is licensed under the
Creative Commons Attribution
International License (CC BY).

Keywords: youth subcultures, sociological school, Chicago School, Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS), post-subcultural theory

1 Úvod

V posledních letech se v české i slovenské sociální pedagogice a sociologii mládeže jako značně zajímavá a aktuální jeví problematika subkultur mládeže. Prostředí subkultur mládeže lze nahlížet z perspektivy sociální pedagogiky, protože se jedná o přirozené prostředí výchovy (srov. Přadka, Knotová & Faltýsková, 2004).

⁶⁰ Rád bych na tomto místě poděkoval odborným recenzentkám článku za připomínky a poznámky, které jsem zapracoval do finální podoby textu.

Samotné téma přímo vybízí k interdisciplinárnímu zpracování, což se odráží i v jednotlivých textech, které subkultury mládeže nahlíží prostřednictvím mnoha sociálních věd, například historie, sociologie, kulturní antropologie, kultur(ál)ních studií⁶¹, kriminologie, kriminalistiky, psychologie, politologie, sociální práce i sociální pedagogiky (srov. Džambazovič, 1999; Helus, 2007; Jusko, 2009; Smolík, 2010; Kolářová, 2011; Heřmanský & Novotná, 2011; Stanoev & Janák, 2013; Papiežová, Vejvodová & Smolík, 2014). Sociální pedagogika pracuje i s poznatky kulturních studií (především v USA, Velké Británii a Austrálii), přičemž zahraniční i české studie využívají stěžejních teoretických škol, které se subkulturám mládeže věnovaly posledních 100 let (srov. Lojdová, 2013).

Tento mapující přehled má za cíl představit především sociologické školy, které se tématu subkultur věnovaly a věnují, a upozornit na jejich přínos pro sociální pedagogiku na úrovni metodologie i sociálně pedagogické praxe. Ambicí je představit pohled chicagské sociologické školy, birminghamské školy (Centra pro současná kulturní studia, dále jen CCCS) a v neposlední řadě i postsubkulturní teorie nebo přístupy. V českém i slovenském prostředí již v některých textech k tematizaci sociologických škol ve vztahu k subkulturám mládeže došlo, nicméně se nejednalo o podrobnější popis tohoto vztahu a jeho jednotlivých aspektů, charakteristik či odlišností v kontextu sociální pedagogiky (viz Smolík, 2010; Kolářová, 2011).

Tento mapující text se tedy bude věnovat jednotlivým sociologickým školám v kontextu sociální pedagogiky, přičemž jednotlivé subkultury mládeže budou uváděny – i vzhledem k dostupné literatuře v českém i slovenském prostředí – pouze jako příklady ve vztahu k popisovaným přístupům a teoretickým východiskům zmiňovaných sociologických škol. Na začátku článku budou také uvedeny některé základní sociologické a pedagogické pojmy vztahující se k popisované problematice, které by měly blíže ukotvit zpracovávané téma v kontextu sociální pedagogiky.

Byť je téma subkultur mládeže – nejenom v České republice – pojímáno značně interdisciplinárně, je zpracováváno či reflektováno i z pozic sociální pedagogiky, pedagogiky volného času či v rámci sociální patologie (viz Přádka, 1999; Jusko, 2007, 2009; Kraus, 2008; Procházka, 2012; Fischer & Škoda, 2009; Kraus, 2014; Kasal, 2013). O tom svědčí nejenom narůstající počet diplomových prací zpracovávaných v rámci oboru sociální pedagogika, ale i množství konferencí a konferenčních příspěvků na téma subkultur mládeže (srov. Soliński, 2013; Gburík, 2013; Smolík, 2011; Jusko, 2011). Nejedná se však pouze o teoretické příspěvky či jednotlivá empirická šetření (viz Sobotková & Nielsen, 2014), ale i o dostatečnou informovanost a vzdělávání sociálních pedagogů v praxi (viz Kraus, 2008; Lojdová, 2011). Nutno podotknout, že subkultury mládeže jsou nahlíženy především perspektivou rizikového či antisociálního chování (viz Jusko, 2007; Sobotková & Nielsen, 2014; Kasal, 2013). S negativním kontextem jsou spojovány subkultury mládeže ve studiích, jež vychází z bezpečnostních či normativně orientovaných pozic.

Z hlediska sociální pedagogiky by však měl být kladen důraz na nehodnotící způsob při výzkumu jednotlivých subkultur, přičemž jako hlavní oblasti výzkumu lze zmínit témata volného času, autonomie a identity dospívajících. I z toho důvodu tento mapující přehled představuje pohledy jednotlivých sociologických škol na fenomén subkultur mládeže. Upozorňuje na různé perspektivy, které se v souvislosti se subkulturami mládeže objevovaly od počátku výzkumu tohoto fenoménu. Na základě popsaných vlivných sociologických škol můžeme vyzorovat a) základní tematické oblasti týkající se i sociální pedagogiky, b) proces vedoucí od jisté míry homogenity subkultur mládeže až k určité

⁶¹ V českém prostředí je původní termín *cultural studies* překládán dvěma způsoby. Část autorů používá termín kulturní studia, nicméně existují i publikace, které důsledně pracují s termínem kulturní studia (viz Daniel, Kavka & Machek, 2013, s. 15). V českém prostředí však převažuje první skupina autorů, kteří užívají termín kulturní studia (srov. McRobbie, 2006; Barker, 2006; Smolík, 2010; Kolářová, 2011; Balon & Hladík, 2010). I z toho důvodu bude v textu užíván termín „kulturní studia“ (s výjimkou přesných citací). Část autorů (např. Balon & Hladík, 2010) také důrazně upozorňuje na odlišnost kulturních studií od kulturologie, která je vnímána jako „depolitizovaná, ideologicky neškodná verze kulturní teorie“, což je v přímém rozporu s „aktivistickými“ kulturními studii.

fragmentaci, kdy i samotné označení „subkultura mládeže“ je zpochybňováno. I pro sociální pedagogiku zabývající se současnou mládeží tedy platí, že dynamičnost jednotlivých skupin (a jejich fragmentace na úrovni spíše estetických kódů) vede k obtížnějšímu porozumění této problematice, resp. k znesnadněné intervenci ze strany sociálních pedagogů či školních psychologů (např. ve vztahu k nově vznikajícím životními stylům).

2 Základní pojmy a souvislosti

Pro vhodnější pochopení problematiky jednotlivých sociálněvědních škol, které se věnovaly – teoreticky i prakticky – subkulturám mládeže, je nezbytné stručně definovat základní či související pojmy. Těmito pojmy jsou např. *kultura*, *dominantní kultura*, *subkultura*, *kontrakultura*, *alternativní kultura a scéna* (k tomu srov. Línek, 1997; Syrový, 1999).

Kulturu lze definovat⁶² jako specifický způsob života určité vymezené skupiny nebo společnosti lidí. Ten je dán vzorci chování členů společnosti, tj. zjevnými postupy chování a jednání, které může vnější pozorovatel sledovat. Tyto kulturní vzorce⁶³ chování vedou k očekávání a přesvědčení, které opět vytvářejí další vzorce chování. Obojí činnost – mentální i zjevnou lze považovat za kulturu. Třebaže chápeme kulturu jako realitu, poznáváme ji pouze prostřednictvím modelů (Lawless, 1996). Soukup (2011) v této souvislosti upozorňuje na „konstrukt kultury“, který umožňuje převést empirickou skutečnost, zahrnující různé formy a dimenze naučeného lidského chování a jeho produktů (podrobněji viz Lawless, 1996; srov. Soukup, 2011; Geertz, 2000).

Kulturní studia⁶⁴ nepojímají termín kultury v tradici estetické ani humanistické, ale explicitně politicky.

Kultura je pro ně způsobem života v industriální a postindustriální společnosti, objektem jejich výzkumu jsou způsoby vytváření a cirkulace významů v moderních a postmoderních společnostech (Daniel, Kavka & Machek a kol., 2013, s. 15; srov. Hall, 1980, s. 63; Rojek, 2010, s. 106).

Termínem *dominantní kultura* označujeme nejvíc rozšířenou kulturu v určitém času a prostoru. Dnes je to většinou kultura středních vrstev (často vnímána jako *masová*⁶⁵ či *populární kultura*⁶⁶). Je pro ni charakteristické, že zásadním způsobem nezpochybňuje existující úroveň kultury a civilizace a snaží se navazovat na tzv. nejlepší kulturní tradice minulosti (Mistrík, 1999, s. 4).

⁶² Definic kultury existuje velké množství. Žádná z definic kultury přitom není chybná ve smyslu nesprávného popisu objektu a různost chápání kultury nepředstavuje situaci, kdy proti sobě stojí objektivně správné a nesprávné. Způsoby chápání kultury ovšem plní různé cíle; určitý způsob je na určitém místě a v určitém čase použitelný, ale za jiných okolností to naopak neplatí (Barker, 2006, s. 96).

⁶³ Geertz (2000, s. 109) kulturní vzorce definuje jako sadu symbolů, jejichž „vzájemné vztahy ‚modelují‘ vztahy mezi entitami, procesy nebo čímkoliv dalším ve fyzických, organických, sociálních nebo psychických systémech tím, že je ‚srovnávají‘, ‚imitují‘ nebo ‚stimulují‘“.

⁶⁴ Kulturní studia vzešla z britského dialogu marxistických historiků a kulturních teoretiků s nemarxistickými levicovými intelektuály nad změnami, kterými v padesátých letech 20. století procházela ostrovní společnost. Společenské vědce tehdy zarazila klesající podpora labouristů, zesilující vliv masových médií a růst mládežnické kultury silně ovlivněné americkým filmem a hudbou (Daniel, Kavka & Machek a kol., 2013, s. 15; blíže viz Bentley, 2005).

⁶⁵ Adorno dokonce hovoří o totalitě masové kultury. Totalita masové kultury podle něj vrcholil v požadavku, že nikdo nemá být jiný, než je ona (viz Adorno, 2009, s. 55).

⁶⁶ Populární kultura je obviňována ze standardizace a snižování úrovně, které podporují, a vlastně vyžadují, konformitu (podrobněji viz Barker, 2006, s. 145). Populární kultura však může být široce chápána jako přesvědčení a praktiky, které jsou široce sdílené mezi lidmi. Zahrnuje lokální kulturu lidovou i masově vytvářenou politickými a komerčními centry. Moderní populární kultura je charakteristická převážně masovými produkty šířenými masovými médii (Daniel, Kavka & Machek, 2013, s. 88).

*Subkultura*⁶⁷ je výraz, jímž se v obecné rovině označuje jakákoliv (dílčí) kultura, která je součástí rozsáhlejší instituce kultury, s níž má jednak některé společné, jednak některé rozdílné složky (Geist, 1992; srov. Hartl & Hartlová, 2000; Giddens, 1999; Krech, Crutchfield & Ballachey, 1968).

Pojem subkultura byl ve společenských vědách běžně používán ve čtyřicátých letech 20. století, a to v několika významech. Termín se užíval (např. Talcottem Parsonsem⁶⁸) a užívá jednak pro označení typologické kategorie, tj. dílčí varianty většího kulturního celku, jednak jako kontrakultura v protikladu k většímu celku negující některé hodnoty kultury dominantní (srov. Geist, 1992; Geertz, 2000; Hendl, 2005; Jandourek, 2008). Existují dva základní typy definic subkultury. Definice substanční se pokouší vystihnout *podstatu* subkultury, definice funkcionální vystihuje *funkce*, které subkultury plní (viz Kol, 1996; Dioniziak, 1968).

Hebdige⁶⁹ (1979) si všímá i toho, jak subkultura komunikuje díky stylu se širším okolím (typicky v prostředí školy či trávení volného času).⁷⁰ Každý předmět, který je součástí stylu, má být podle něj chápán jako znak, přičemž styl představuje zprávu. Zabývá se rovněž interaktivními procesy mezi subkulturou a okolím a upozorňuje na to, že subkultury často narušují autorizované kódy, skrze které je sociální svět organizován a prožíván, což může provokovat a zneklidňovat. K tomu docházelo především v britském školství od 70. let 20. století, kdy se pedagogové subjektivně cítili ohroženi „světem subkultur“ a nedovedli na jednotlivé provokace, které snižovaly jejich autoritu vhodně reagovat. Nápadné a okázalé subkultury byly často označovány jako „výstřední“, „nepřirozené“, „extravagantní“, přičemž mohou vyvolávat pocity fascinace nebo hrůzy.

Významný sociolog a teoretik subkultur Cohen (1955a, b) zastává názor, že subkultura vzniká, když určitý počet lidí s podobnými problémy se sociálním přizpůsobením má dostatečný počet interakcí a vytváří si vlastní pohled na společnost.

Hebdige (1979, s. 81) rovněž v této souvislosti poznamenává, že každá subkulturní „instance“ reprezentuje „řešení“ na specifickou sadu podmínek, na konkrétní problémy a rozpory. Například „řešení“ nabízená (anglickými) subkulturami mods a Teddy boys byla vytvořena v reakci na různé příležitosti, v důsledku čehož tyto subkultury získaly jiné postavení ve vztahu k již existujícím kulturním formacím (kultury imigrantů, rodná kultura, ostatní subkultury, kultura školního zařízení, dominantní kultura). Řešení kolektivních problémů je tak základem pro případný vznik subkultur.

Míra rozdílnosti subkultury od celé kultury, jíž je součástí, je jednak pohyblivá, jednak se může minimálně odlišovat nebo může být zcela v opozici proti celé kultuře (tzv. *kontrakultura*, viz níže). Velikost a charakter rozdílů je dán celou řadou faktorů, jako je věk (tzv. mládežnická subkultura), povolání včetně přípravy na ně, náboženství (sekty, rituály), původ, národnost, etnikum, rasa, sociální pozice, sociální stratum, zájmy, sociální instituce, segregace (např. vězeňská subkultura) atp. Při větších odlišnostech subkultury (zejména takových, které lze charakterizovat jako protichůdné celé kultuře)

⁶⁷ Předpona „sub“ naznačuje svébytnost a odlišnost od dominantní nebo mainstreamové společnosti (viz Barker, 2006). I v současné diskusi o subkulturách někteří autoři pojem odmítají a nepoužívají. Například Girtler (2001) jej odmítá s odůvodněním, že termín „subkultura“ obsahuje latinskou předložku „sub“, která poukazuje na „nízké“ společenské postavení dané kultury.

⁶⁸ Sociálněvědní komunita ovlivněna Parsonsovým funkcionalismem přistupovala k subkulturě jako ke specifickému systému symbolů, jejichž prostřednictvím člověk dává smysl svým zkušenostem v prostředí subkultury (srov. Geertz, 2000).

⁶⁹ Dick Hebdige znamená pro mnoho studentů i sociálních vědců skutečnou ikonu ve výzkumu subkultur mládeže. Ačkoli, jak poznamenává Jenks (2005), Hebdige subkultury neobjevil, nelze mu upřít, že určil teoretické a klasifikační termíny a východiska následných výzkumů.

⁷⁰ I další členové CCCS dokazovali, že styl subkultur mladých lze chápat jako formu symbolické rezistence. Podotýkali například, že subkultury mladých se snažily stylizací obnovit ztracenou komunitu a hodnoty dělnické třídy. Skinheads proto měli se svými krátkými vlasy, těžkými botami, džínami a kšandami hrát roli v imaginárním opětovném dosažení „tvrdomi“ muže dělnické třídy. V jejich stylu byla soudržnost loajalností kamarádského „gangu“, čímž tento styl zdůrazňoval východiska kolektivismu a teritoriality dělnické třídy (Barker, 2006, s. 184).

vzniká napětí a konflikty, které nezhřídkou ústí do značně dramatických situací. V posledním období je subkultura v jednotlivých sociálních makrocelcích věnována zvýšená pozornost, a to nejen sociologie, v níž se začíná upevňovat sociální disciplína *sociologie subkultury*, ale i sociální pedagogiky, která si všímá subkultur mládeže především z pozic volného času či sociálních patologií (srov. Hebdige, 1979, 2012). Subkultury mají někdy tendenci k vědomému sebeuzavírání, k utváření tzv. skupinových subkulturních hranic, které plní funkci sebeudržení a sebeochrany. Utvářením subkulturních hranic jsou charakteristické i některé subkultury mládeže. Subkultura je charakteristická souborem specifických norem, hodnot, vzorů chování a životním stylem, který určitou skupinu charakterizuje v rámci širšího společenství. Termín subkultura se vztahuje na specifickou skupinu, která je tvůrkyní a nositelem zvláštních, odlišných norem, hodnot, vzorců chování a životního stylu, i když se podílí na fungování širšího společenství. V každém případě je důležitým znakem subkultury viditelné odlišení od dominantní kultury. Subkultury nevznikají pouze v malých, izolovaných preindustriálních společnostech.

Příbuzný termín *kontrakultura* naznačuje, že se daná kultura obrací proti dominantní kultuře (k současným debatám o kontrakulturách srov. Heath & Potter, 2012), která je reprezentována nejenom rodinou, ale i školským systémem či konkrétní školou. Termín kontrakultura byl použit už v roce 1951 Parsonsem a jako kategorie užívána Yingerem v roce 1960. Kontrakultura je s ohledem na masovost a komplexní charakter považována za významný fenomén druhé poloviny 20. století. Pro kontrakultury je charakteristický ostrý kontrast s analogickými normami a hodnotami kultury oficiální, s výrazným prvkem negace. U protestních kontrakultur je typický *politický radikalismus* konfrontující obecně přijímané normy a ideje, který ve své krajní poloze využívá až násilných metod boje (Srov. Syrový, 1999, s. 13; srov. Marada, 2003; Sopóci & Búzík, 2009). Líněk (1997) konstatuje, že kontrakultura vzniká obzvláště tam, kde je přítomná silná deprivace a frustrace, a obrací se *proti společensko-kulturnímu systému*, považovanému za nepřátelský.

Kontrakultura definuje a vyjadřuje sama sebe v opozici vůči vládnoucí kultuře, a to způsobem, jímž se odlišuje od subkultury. Tento termín je spojován zejména s kulturními a politickými hnutími a formacemi⁷¹ 60. a 70. let ve Spojených státech amerických a ve Velké Británii, odkud se koncept vynořil (Barker 2006, s. 92–93; srov. Duffková, Urban & Dubský, 2008).

Dalším termínem je *alternativní kultura*. V tomto termínu je patrný obrat proti něčemu, je to tedy alternativa většinové kultury, přičemž je možné identifikovat tvořivé prvky či přínos této kultury (viz Mistrík, 1999, s. 4). Alternativní kulturu tak lze odlišit od kultury mainstreamové, populární či kultury převažující (dominantní) (Duffková, Urban & Dubský, 2008, s. 120). Subkultury (nejenom mládeže) jsou často spojovány právě s alternativní kulturou. Jedním z typů subkultur jsou i subkultury mládeže, které jsou v mnoha případech vázány na jednotlivé hudební styly. S tím jsou konfrontováni jak pedagogové, výchovní poradci, metodici prevence, tak i školní psychologové, kteří často o jednotlivých stylech a jejich hodnotách nemají dostatečné informace (v ČR se to prokázalo např. v souvislosti se stylem EMO).

Dalším významným pojmem, který je úzce propojen s termínem subkultura, je scéna nebo také často subkulturní scéna. Scéna je zpravidla založena na subkulturních základech, ale nelze ji ztotožňovat s konkrétní subkulturou mládeže. Scéna je moderní městská forma společenského styku, v níž mají účastníci stejný zájem na trávení volného času nebo se zaměřují na stejný životní styl, ale nemusí se vzájemně znát (srov. Androvičová, 2007; Smolík, 2010).

Podle Irwina (1970) je pojem scéna metaforou⁷², která se vyskytuje i v současném lidovém užívání – jako např. ve frázích: „být u toho/být na scéně“ (*make the scene*) a „to jde mimo mě / to není moje

⁷¹ Barker (2006) kontrakultury 60. let 20. století vnímá jako předchůdce současných nových sociálních hnutí.

⁷² Dalšími dvěma metaforami, které vyjadřují explicitní charakter životních stylů, jsou „parketa“ (*bag*) a „věc“ (*thing*). Například fráze „to není moje parketa, obor“ a „dělat si věci po svém“ reflektují skutečnost, že dané životní styly jsou vnímány jako reálně existující entity (blíže viz Irwin, 1970). Metafora scény konceptuálně

scéna“ (*that's not my scene*) – tyto metafory odkazují k životnímu stylu, který je mezi zainteresovanými a nezainteresovanými na této scéně dobře znám. V první frázi „být u toho“ má scéna obvykle přesné umístění a její existence je přechodná. Jedná se o nějakou událost, která se děje v konkrétním čase a na konkrétním místě. Ve druhé frázi pak odkazuje k trvalejšímu životnímu stylu. Oba způsoby užití mají společné tři konotace: 1) Životní styl je uznáván jako explicitní a sdílená kategorie. Jinými slovy, konkrétní scéna je v širokém povědomí nějakého poměrně rozsáhlého segmentu obyvatelstva. 2) Jelikož existuje vždy více než jedna scéna, každý jednotlivý člověk si může vybrat z řady rozmanitých subkultur – životních stylů. 3) Účast každého v nějaké scéně je potenciálně nezávazná a může se měnit.

V současnosti je termín scéna definován „jako soubor tvůrců, hudebníků a fanoušků, kteří kolektivně sdílejí svůj hudební vkus a odlišují se typem oblečení, užívaných drog, stylu i politiky od ostatních“ (Kolářová, 2013, s. 233). Koncept „scény“, který se v subkulturních studiích začal v posledních letech výrazněji objevovat, může být jedním z možných nástrojů. Nejde v něm o vymezení několika generalizovaných (hudebních) subkultur, ale spíše o reflexi specifik místního prostředí, místa, v němž subkulturní a jiné aktivity v různých podobách krystalizují (Koubek & Císař, 2012, s. 23).

3 Subkultury mládeže

Po obecném vymezení subkultury se následně zaměříme na konkrétnější termín – *subkultura mládeže*.⁷³ Sociální vědy se intenzivně zabývají tzv. subkulturami mládeže přibližně od padesátých let 20. století (srov. Kabátek, 1989; Thornton, 1997a; Smolík, 2010). Subkultury obecně se mohou vztahovat k jakémukoli věku, nicméně subkultury mládeže jsou nejčastějšími případy subkultur.

Podle sociologických teorií neexistuje jednotná kultura mládeže. Tato teze, uplatňovaná od poloviny 70. let 20. století, odráží sociální rozvrstvení liberálních společností a velkoměstských aglomerací. Zrcadlí možnosti seberealizace jedince i subkulturních skupin. Hodnoty a postoje pluralitního prostředí přes jeho zásadní mezery a omezení vznik subkultur přímo umožňují. Čím komplexnější je kultura a čím diferencovanější je populace, tím pravděpodobnější je vznik různých subkultur (srov. Syrový, 1999; Giddens, 1999). Zajímavý vliv na vznik a existenci subkultur mládeže měly mj. procesy urbanizace, modernizace a industrializace, ale i liberalizace školství (v průběhu 20. století).

Poměrně zajímavým sociologickým zjištěním v padesátých letech, které vycházelo z práce Petera Willmotta (1969) a Davida Downese (1966), se týkalo života adolescentů z dělnické třídy (*working class*). Autoři na základě výzkumu dospívajících důrazně odmítli beztřídní kulturu mládeže. Toto odmítnutí lze nejlépe pochopit v kontextu širší diskuse o funkci subkultury, která po mnoho let zajímala ty sociology, kteří se zaměřovali na teorie sociálních deviací (již od 20. let 20. století) (Hebdige, 1979; Gelder, 2007).

Subkultury mládeže lze vnímat jako *typy subkultur, které se vztahují ke specifickým způsobům chování mládeže, vázané na specifické způsoby chování části mládeže, na sklon k určitým hodnotovým preferencím, akceptování či zavrhování určitých norem a životních stylů*.⁷⁴

souvisí rovněž s Bourdieuovými pojmy prostoru a pole, což se projevuje mj. i ve studiích vztahujících se k subkulturám (Thornton, 1997a; srov. Stanoev & Janák, 2013).

⁷³ Jak správně poznamenává Barker (2006, s. 97) není kategorie mládeže „biologickou univerzálií, ale měnícím se sociálním a kulturním konstruktem, který se objevil v určitém čase za určitých podmínek. Jako diskurzivní konstrukt se význam mládeže mění napříč časem a prostorem v závislosti na tom, kdo je označován a kým“. Lze také dodat, že kategorie mládeže je spjata s moderní západní společností. Mládež lze vnímat jako velkou věkovou sociální skupinu, jejíž jedinci zaujímají ve společnosti zcela určitou sociální pozici a společností je jim připsán určitý sociální status (viz Kahuda, 1979, s. 219).

⁷⁴ Životní styl lze definovat jako specifický systém důležitých činností, vztahů a prožitků, které tento systém vyvolává u jednotlivých subjektů, tj. příslušníků subkultur, v jeho každodennosti.

Subkultury mládeže lze považovat za *velké skupiny mladých (dospívajících) lidí, kteří mají společného něco (problém, zájem, zvyk), co je odlišuje od členů ostatních sociálních skupin* (srov. Thornton 1997a). Důležitým aspektem subkultur je i jejich styl, který definuje skupiny a může být chápán jako určitý symbol nebo znak. Styl je složen z následujících prvků:

- 1) *image* – vzhled, tj. oblečení, účes, různé doplňky, tetování;
- 2) *vystupování* – tvořené výrazem tváře, stylem chůze a postojem těla;
- 3) *argot* – speciální slovní zásoba a způsob, jakým je pronášena (srov. Brake, 1990; Thornton, 1997a).

Subkultury charakterizuje *styl* (hudba, tanec, oblečení, úprava těla apod.), kterému členové subkultur přiřkládají specifický význam a který zároveň definuje hranice vůči jiným subkulturám a uskupením vně subkultury (Kolářová, 2013, s. 233).

Styl je podle Hebdige označující praktika, která může fungovat jako sémiotická *rezistence* proti dominantnímu řádu (srov. Barker, 2006; Hebdige, 1979). Pomocí stylu se jednotlivé subkultury odlišují nejenom od majoritní společnosti, ale i od sebe navzájem. Styl je tedy v subkultuře „přeplněný“ významem. Jeho transformace jdou „proti přírodě“, narušují proces jakési „normalizace“. Jedná se o postoje a pohyby směřující k rétorice, která napadá „tichou většinu“, zpochybňuje princip jednoty a koheze a vyvrací mýtus konsenzu (Hebdige, 1979, s. 18).

Styl tak jedince „vysvobozuje“ proti stádnosti a „normalizaci“, často šokuje většinovou společnost (rodiče, pedagogy, spolužáky nepatřící k žádnému životnímu stylu) a v mnoha případech jde především o vymezení se proti „většině“ – mainstreamu. Styl souvisí s identitou⁷⁵ jedince, jelikož typy identit jsou výhradně „sociálními produkty a představují relativně stabilní prvky objektivní sociální reality (míra jejich stability je samozřejmě opět dána sociálně). Typy identit jako takové se stávají předmětem určitého způsobu teoretického uvažování v jakékoli společnosti, dokonce i tehdy, když jsou stabilní a když je utváření individuálních identit relativně bezproblémové. Teorie identity mají své kořeny vždy v obecnějším výkladu reality, jsou ‚zabudovány‘ do symbolického světa a jeho teoretických legitimizací a jejich odlišnosti souvisejí s rozdíly mezi legitimizacemi. Identita zůstává nesrozumitelná, pokud není umístěna v určitém světě“ (Berger & Luckmann, 1999, s. 172).

Sociologie, sociální pedagogika a sociální psychologie rozlišují *osobní* a *sociální* aspekt identity. Osobní aspekt čerpá především z intimní sebereflexe a sebehodnocení, úhel nasvícení vlastního já je však trochu odlišný, než je tomu v případě sebepojetí a sebehodnocení. Podstatné je vědomí vlastní jedinečnosti, neopakovatelnosti a ohraničenosti vůči druhým (typické jsou nekritické a negativní projevy vůči autoritám, typicky vůči pedagogům). Spojuje se se zážitkem „já jsem já“ a odpovídá na otázku „kdo jsem?“. Sociální aspekt identity je pocit začlenění, spolupatřičnosti a kontinuity ve vztazích i čase. Odpovídá na otázky typu „kam patřím“, „čeho jsem součástí“, „odkud pocházím a „kam směřuji“. V tomto smyslu často přerůstá hranice existenciálního zážitku vlastního já (Macek, 2003, s. 63). Při zaměření na jedince v rámci subkultur mládeže jsou podstatné obě složky identity. Se subkulturní identitou souvisí i další pojem, kterým je referenční skupina. Tamatsu Shibunati ve své práci o konceptech vztahujících se k subkulturám tvrdí, že referenční skupiny by měly být spíše vnímány jako referenční světy nebo sociální světy (resp. subkulturní identity) (viz Irwin, 1970).

Se subkulturní identitou souvisí i stupeň angažovanosti jedince (*insidera*) v subkultuře. Mimo *aktivních příznivců* a tzv. *názorových vůdců* (přirozených autorit v lokálních subkulturních scénách), kteří

⁷⁵ Identita z pohledu kulturních studií se týká popisů lidí, s nimiž se emocionálně identifikujeme, fenoménů podobnosti a odlišnosti, osobního a společenského. Kulturní studia pokládají identitu za sociální konstrukt, neboť zdroje, které slouží jako materiál pro formování identity, jsou svým původem kulturní. Jde zejména o to, že naše individualita se ustavuje v procesu obecně nazývaném enkulturace a bez něj bychom se nemohli stát osobnostmi. Identitu lze tedy nejpřesněji popsat jako diskurzivní praktiku, která to, co pojmenovává, současně i produkuje, a to s pomocí odkazů na normy či konvence a jejich opakování (viz Barker, 2006, s. 74–75).

v prostředí subkultur mládeže např. pořádají koncerty, protestní akce, vydávají magazíny, hudební nosiče či zajišťují chod webových stránek, existuje i širší část pasivních příznivců (*konzumentů*), kteří se na existenci subkultury podílejí minimálně, ale konkrétní subkultura pro ně má velký význam. Další významnou složkou jsou však jedinci mimo „subkulturní scénu“ (*outsideri*), kteří sledují pouze módní či hudební trendy, ale nevnímají hodnoty, normy, postoje atp. „preferované“ subkultury (srov. Smolík, 2010). Podobně Androvičová (2007) člení příznivce subkultur či tzv. scény do tří kategorií: základní scéna (naplno se věnují subkultuře), frakce subkultury (členové subkultury, kteří se ve scéně pohybují) a zájmová scéna (velké množství povrchních příznivců subkultury, kteří nemají zájem o hlubší proniknutí do scény, přijímají často jen styl subkultury).

Subkultury mládeže v minulosti byly spojovány s fenoménem morální paniky⁷⁶, kdy (především bulvární) média informovala o subkulturách značně zkresleně, což se do jisté míry projevilo i zájmem sociálních vědců o toto téma (viz Hall & Jefferson, 1976, s. 72–77; Frostdick & Marsh, 2005, s. 115; Horváth, 2009, s. 175–176; Smolík, 2010, s. 92–93; Heřmanovský, 2013, s. 266).

4 Chicagská sociologická škola

Počátky výzkumu subkultur je možné spatřovat již ve 20. letech 20. století, kdy byl na Chicagské univerzitě podporován pod vlivem pragmatismu sociologický výzkum⁷⁷, který usiloval o přiblížení k všednímu životu a zaměřoval se i na subkultury (srov. Hebdige, 1979; Thornton, 1997b). Z hlediska praktické orientace této sociálně vědní školy byly poznatky z empirických studií využívány sociálními pedagogy, ale i sociálními kurátory či justicí. Chicagská škola se věnovala především deviantním jedincům (neúspěšným outsiderům, životním ztroskotancům, kriminálním žvlům, negramotným osobám), které studovala biografickými metodami, používala tzv. *labeling theory* a skládala jednotlivé znaky charakteristické pro konkrétní subkultury (srov. Jenks, 2005; Gelder, 2007; Girtler, 2001; Petrusek, Miltová & Vodáková, 1994; Eriksen & Nielsen, 2001).

Výzkumy představitelů chicagské školy prokázaly především existenci různorodých sociálně-ekologických oblastí v Chicagu, kde platila odlišná pravidla chování, a proto i kriminální chování bylo vnímáno jinak a jeho výskyt byl častější než v jiných částech města. Představitelé této školy argumentovali, že deviace studovaná ve vlastním sociokulturním kontextu se projevuje jako normální odpověď na určené kulturní normy, a není tudíž symptomem psychologického deficitu (srov. Bennet & Kahn-Harris, 2004).⁷⁸

Téma jednotlivých gangů a později subkultur mládeže se stalo jedním z hlavních výzkumných témat chicagské školy. Frederick Thrasher (1927) např. analyzoval v letech 1919–1926 celkem 1313 gangů a tvrdil, že hrají významnou roli při rekrutování a mobilizování kriminálních žvlů (Hebdige, 1979). Poznatky byly následně využívány i při sociálně pedagogických intervencích, které v pozdějších letech zaměřily na působnost gangů v americkém vzdělávacím systému.

⁷⁶ Konkrétní jev (chování, sociální skupina apod.) může být zdrojem morální paniky, pokud je prezentován s velkou mírou znepokojení a zároveň zvýšenou mírou vyvolává nepřátelství vůči skupině, jejíž chování je chápáno jako nebezpečné (Heřmanovský, 2013, s. 266).

⁷⁷ Katedra sociologie a antropologie byla založena roku 1892 a stala se pracovištěm typickým svými kvalitativními empirickými výzkumy, které se věnovaly městské mikrosociologii. Prvním vedoucím pracoviště byl A. W. Small, dalšími členy byli Ch. R. Henderson, R. Redfield, G. E. Vincent, F. Znaniecki a nejmladším W. Thomas, jenž připravil půdu pro další rozvoj oddělení svou schopností kombinovat teoretické přístupy s konkrétními pracemi v etnologii, sociální psychologii, sociologii rasových problémů a asimilace (Petrusek, Miltová & Vodáková, 1994; Eriksen & Nielsen, 2001).

⁷⁸ Becker v šedesátých letech upozornil na skutečnost, že deviantní chování je výsledkem labellingu. Ten je utvářen na základě deviantních skupin, které si stanovují vlastní normy a pravidla chování, přičemž jedinci z deviantních skupin jsou vnímáni jako outsideri (srov. Bennet & Kahn-Harris, 2004).

Jednou z významných prací věnujících se popisované problematice byl i výzkum Williama F. Whytea, který byl sám tři roky členem gangu a v knize *Street Corner Society* podrobně popsal rituály, pravidla a náhodné činy vybraného pouličního gangu. Snažil se dokázat, že skupiny, popř. subkultury, vznikající např. ve slumech, mají semknutou strukturu, pevný systém norem a hodnot a také zvláštní kód (srov. Hebdige, 1979; Thornton, 1997b; Cohen, 1955a, b; Girtler, 2001).

Další z vědců zabývajících se subkulturami byl John Irwin (1970), který za subkulturu označoval nejenom životní styl, ale i systém hodnot a sociální svět nějaké skupiny. Subkulturu vnímal jako soubor vzorů, které jsou dodržovány malou sociální skupinou. Lidé si ve větší míře uvědomují existenci subkultur, odlišných životních stylů či sociálních světů, a stále častěji strukturují své vlastní chování, rozhodují se a plánují své příští jednání na základě své koncepce těchto explicitních subkulturních entit (srov. Irwin, 1970). Zvýšený subkulturní pluralismus a relativismus podle Irwina (1970) přinesly dvě základní změny v povaze interakcí mezi obyčejnými lidmi: 1) Něčí víra, hodnoty a kulturní zakotvení se staly explicitními kategoriemi jednání. V tomto smyslu dochází k porovnávání, sdílení, negování a sdělování kulturních podkladů. 2) Kategorie jednání se stávají více explicitními. Jedinec si je často vědom sebe samého jako aktéra na scéně. Život jako by se více stával divadlem.

Významným představitelem chicagské školy z hlediska studia subkultur byl výše zmiňovaný Albert Cohen, který rozpracoval výsledky prvních výzkumných studií a na jejich základě v polovině padesátých let formuloval teorii delikventní subkultury (*theory of delinquent subculture*) (studie *Delikventní chlapci: Subkultura deviantního gangu* z roku 1955), podle které „subkultura znamená kolektivní reakci na problémy vznikající ze sociální nerovnosti, kdy společnost není s to jedinci nabídnout uspokojivé řešení jeho situace podmíněné sociálními důvody“ (srov. Cohen, 1955a).

Cohen (1955a) opírá svoji teorii subkultury o dvě fakta: 1. obsah toho, co nazývá subkulturou, je vymezen zlomyslností, nepotřebností a negativismem; 2. subkultura je vlastní hlavně mužům, kteří pocházejí z dělnického prostředí (srov. Dyoniziak, 1968).

Značný význam pro vznik deviantních subkultur se přikládal kulturním konfliktům, tj. konfliktům mezi dominantní kulturou střední třídy⁷⁹ a kulturou nižší třídy, kulturou imigrantů, rasových a etnických menšin apod.⁸⁰ Do protikladu se dostala střední třída představovaná typicky pedagogem (s normami chování v politice, obchodu, víry, vzdělávání charakteristické pro střední třídu) s normami *working class*. Do tohoto vnímání subkultur patří přístup W. F. Whytea (podle Cohen, 1955a, s. 104), který rozlišuje tzv. *corner boys* a *college boys*. Druhá skupina je typická tím, že se jedná o příslušníky nižší třídy, kteří však přijali pravidla (normy, hodnoty apod.) charakteristická pro střední třídu. I proto nelze automaticky subkulturu spojovat s určitou sociální třídou, přestože části příznivců určitých subkultur mládeže často pochází z určité sociální třídy.⁸¹

Výzkum subkultur se podle Cohena (1955a) měl zaměřit na vznik a rozklad⁸² takových subkultur, na postavení v rámci společenského systému, jejich ideologii, systémy řízení, postoje, morálku, interakci s ostatními skupinami v širší společnosti apod.

⁷⁹ Střední třída definuje sebe sama tím, že její příslušníci jsou s to rozeznat obecné kategorie aktérů, kteří jsou na tom natolik lépe a natolik hůře, že vlastně žijí v jiných sociálních světech – a nemohou se tedy s těmito kategoriemi identifikovat (Marada, 2003).

⁸⁰ Marada (2003) uvádí, že koncept třídy – jako klíčového slova pro sociální stratifikaci – se zdá být nadán dostatečnou obecností, aby mohl být při určité redefinici a při vědomí proměny svého empirického předmětu používán i v nových historických podmínkách, aniž by něco ztratil na své výpovědní hodnotě.

⁸¹ Například subkultura skinheads odpovídá určitým způsobem tomu, co Cohen (1955a) označuje za „delikventní subkulturu dělnické třídy“.

⁸² Někteří členové mohou deviantní subkulturu sami opustit nebo z ní být vyloučeni: pak se mohou začlenit do jiné deviantní subkultury, přejít k jinému typu deviace nebo i ke konformitě. Pokud přestane uspokojovat potřeby svých členů (např. při změně společenských podmínek), může se deviantní subkultura rozpadnout; tyto procesy však nebyly systematicky studovány (Hrčka, 2001).

Chicagská sociologická škola měla vliv na sociální pedagogiku na několika úrovních. Jednak popsala struktury, s kterými se i v současnosti pracuje (tj. subkultura, gang), jejich negativní projevy (sociální deviace, rozdílné hodnoty, normy, vzorce delikventního chování, kriminalitu, nestrukturované uspořádání volného času atd.), ale měla vliv i na metodologické postupy, kdy se začaly systematicky využívat přístupy entometodologie, biografické přístupy, pozorování, ale i intervenční postupy do prostředí subkultur (blíže viz Hendl, 2005).

5 Birminghamská sociologická škola – centrum pro studium populární kultury

K dynamickému rozvoji subkultur dochází zejména po druhé světové válce, kdy se mění způsob, jakým se formují subkultury mládeže. Subkultury mládeže se také dostávají do konfliktů s převládající kulturou dospělých (v podobě rituálů, např. v prostředí školy, ve volném čase). Jednou z forem, jak neutralizovat společenskou zajímavost a nebezpečnost, je přijetí subkulturního stylu oblékání majoritní společnosti. Druhým způsobem je označení a redefinice jejich deviace dominantními společenskými skupinami – policií, médii, justicí (Hebdige, 1979).

V průběhu 70. let 20. století někteří autoři viděli subkultury jako symbolický důsledek strukturálních problémů tříd, které se snaží řešit vytvářením kolektivní a individuální identity (Barker 2006). V tomto období výzkumu subkultur dominuje britská škola reprezentovaná birminghamským Centrem pro současná kulturní studia (*Centre for Contemporary Cultural Studies, CCCS*)⁸³. Chicagská škola utvořila klíč k používání termínu subkultura a vytvořila teoretický rámec pro jeho užívání, které později převzalo právě CCCS (srov. Muggleton, 2000; Muggleton & Weinzierl, 2003; Bennet & Kahn-Harris, 2004; Martin, 2004).

V době, kdy Hall působil jako ředitel centra, můžeme poprvé hovořit o svébytné oblasti zvané *kulturní studia*.⁸⁴ Duch pedagogiky a výzkumu vládoucí v centru byl založen na spolupráci, nikoli na hierarchii. Konvenční rozdělení na přednášejícího a studenta bylo uvolněné. Ačkoli tradiční role vedoucího byla mezi akademikem a studentem zachována, podskupina se jevila jako jádro výzkumu a dialogu. Podskupiny se tematicky organizovaly kolem klíčových témat v teorii a kultuře. Jelikož byla kulturní studia novým oborem, bavili se pedagogové a studenti centra vědomím, že učební osnovy vymyšlejí za pochodu (viz Rojek, 2010, s. 105; srov. Barker, 2006; Daly & Wice, 1999)

CCCS se původně zaměřovalo na „žitou“ kulturu s důrazem na kultury jednotlivých tříd, který se ozýval z díla Hoggarta a Williamse. Tato orientace na kulturalismus – amalgám sociologie a literární kritiky – však byla překonána vlivem strukturalismu, zvláště jeho marxistickým uchopením. Rozhodujícími zdroji se v tomto směru stali autoři spjatí s (neo)marxismem – Barthes, Althusser⁸⁵ a především Gramsci⁸⁶.

⁸³ CCCS bylo založeno v roce 1964 při Birminghamské univerzitě jako středisko postgraduálního vzdělávání nejprve pod vedením Richarda Hoggarta (1964–1968) a později Stuarta Halla⁸³ (1968–1979), (viz Balon, Hladík 2010: 69). Počáteční marxismem inspirovaný britský důraz na analýzu třídní stratifikace společnosti a sociálního statusu byl nahrazen preferováním analýzy rasové a etnické problematiky (Balon & Hladík, 2010, s. 70; McRobbie, 2006, s. 10–11). V roce 1988 přestalo CCCS fungovat jako středisko postgraduálního výzkumu a stalo se univerzitní katedrou zahrnující také pregraduální výuku (srov. Barker, 2006). V roce 2002 došlo k uzavření oddělení CCCS na základě špatného hodnocení Výzkumného hodnotícího cvičení RAE.

⁸⁴ Bližší informace ke kulturním studiím a CCCS lze nalézt v knize Angely McRobbie (2006) či příspěvku Balona a Hladíka (2010).

⁸⁵ Louis Althusser (1918–1990) byl marxistický filozof a teoretik Francouzské komunistické strany. Kulturní studia zásadně ovlivnil tezí, podle níž je každá společenská formace tvořena komplexním naddeterminovaným vztahem mezi různými samostatnými praktickými úrovněmi (Barker, 2006, s. 20).

⁸⁶ Antonio Gramsci (1891–1937) byl italský marxistický teoretik a politický aktivista. Ke kulturním studiím přispěl zejména tím, s jakou nonšalantností aplikoval marxismus na moderní západní společnosti. Zvláště jeho pojetí konceptů ideologie a hegemonie bylo v sedmdesátých letech, kdy se kulturní studia formovala, vysoce

Ke klíčovým pojmovým nástrojům patřily *text*, *ideologie* a *hegemonie* prozkoumávané kultury jako oblasti sociální kontroly a rezistence. Mezi základní témata výzkumu se zařadila *masová média*, *subkultury mládeže*, *výchova a vzdělávání*, *gender*, *rasa* a *autoritářský stát* (Barker, 2006, s. 30; McRobbie, 2006, s. 33; Balon & Hladík, 2010, s. 71). Inspirací pro sociální pedagogy a představitele sociální politiky na komunální úrovni byly nejenom nová témata (typicky gender, výchova ve volném čase a vztah k politické oblasti), ale i nové diskuse vyplývající ze zaměření CCCS, které se netajilo politickou angažovaností jednotlivých představitelů této školy.

Ústřední koncept (tj. *hegemonie*) spočívá v tom, že souhlasu části obyvatel nebo voličů je dosaženo prostřednictvím neochabujícího úsilí o vytvoření nového etického systému, nového mravního řádu či nového tématu. Tento energetický přístup (který využívá nátlaku) vyžaduje ideologickou práci, jejímž cílem je připravit půdu pro změnu obecného povědomí. Hegemonie je proto jakýmsi aktivním mechanismem moci, jehož principem je manipulovat a dosáhnout svého. Výraz hegemonie tedy označuje způsob vykonávání moci a řízení, jejichž základem je změna celého spektra obecně rozšířených názorů (blíže viz McRobbie, 2006, s. 41–42; Gelder, 1997, s. 83–89; Hebdige, 1979, s. 15; Heath & Potter, 2012, s. 31).

Hebdige termínem hegemonie označuje situaci, v níž dočasná aliance určitých sociálních skupin může dosáhnout „totální společenské nadvlády (authority)“ nad ostatními podřízenými skupinami, nejen prostým donucením či přímým vnucením vládnoucích myšlenek, ale „vítězstvím a vytvořením souhlasu, takže síla dominujících tříd se jeví jako legitimní i přirozená“. Hegemonie může být udržována pouze tak dlouho, dokud dominantní třídy „úspěšně přizpůsobují všechny soupeřící definice svému prostoru“, takže podřízené skupiny jsou, když ne kontrolované, přinejmenším obsažené v ideologickém prostoru, který nevypadá ve skutečnosti jako „ideologický“: namísto toho působí jako trvalý a přirozený, ahistorický a přesahující partikulární zájmy (Hebdige, 1979, s. 15–16; k tomu srov. McRobbie, 2006, s. 146).

Hall oproti tomu klade zřetel na používání jazyka v operacích uvnitř struktur moci, institucí (včetně vzdělávacích a volnočasových) a politické arény. Zabýval se také druhy jinakosti, které v poválečné Velké Británii způsobovaly problémy jak ve sféře dominantní kultury, tak ve sféře konzervatismu pracující vrstvy obyvatelstva. Činil to prostřednictvím svých textů o popkultuře, subkultuře mládeže, černošském stylu a hudbě atd. (McRobbie, 2006).

Výše uvedení autoři v 70. a 80. letech 20. století viděli subkultury jako symbolický důsledek strukturálních problémů tříd, které se snaží řešit vytvářením kolektivní a individuální identity. Subkultura přitom nabízí legitimizující alternativní zážitek a soubory smysluplných činností. Kreativita a kulturní odezva subkultur vyjadřují společenské rozpory (srov. Barker, 2006; Hall & Jefferson, 1976). Marxismus byl patrný právě při popisu procesu vytváření významů a zkušeností. Kultura je chápána jako bytostně ideologická oblast – od tohoto konceptu je potom odvozena fascinace kulturních studií otázkami ideologie a hegemonie (k tomu srov. Gramsci, 1970, s. 85–87; Barker, 2006, s. 12).

Autoři CCCS se také zaměřovali na jazyk (např. užívaný v písních, literatuře atp.), film, fotografie, módu, styly, volný čas, účesy a významy, kterým mládež přikládala nebývalý význam. Sociální vědci CCCS se soustředili především na terénní výzkum britské mládeže working class, všimli si vztahu mezi výrobcí a spotřebiteli výrobků pro mládež, zaobírali se jazykem a významy mládeže, sociálními deviacemi⁸⁷ (drogovou závislostí, kriminalitou), mediálními zprávami o mládeži atp. Dalšími dvěma prvky srovnávanými se subkulturami mládeže byla kultura rodičů a dominantní, tj. masová kultura. Na základě článků a jednotlivých studií vznikly hojně citované knihy a sborníky (např. *Resistance Through*

vážené (Barker, 2006, s. 61). Je-li stát „původcem hegemonie“, pak Hall tvrdí, že např. média fungují na základě

⁸⁷ Kraus (2014, s. 79) sociální deviací rozumí „nežádoucí jevy hromadného rozměru, situace, kdy dochází k porušování zákonem kodifikovaných norem, chování, které je okolím sankcionováno, většinou společností odsuzováno“.

Rituals. Youth subcultures in post-war Britain)⁸⁸. Subkultury byly označeny jako rebelantsky „politické“ se schopností rituálně vzdorovat kapitalistickému začlenění (což CCCS označil za „magické“ nebo „imaginární“ řešení společenské podřízenosti) (Muggleton & Weinzierl, 2003).

Od založení CCCS získala kulturní studia v celosvětovém měřítku množství institucionálních základů. V roli rozhodujícího teoretického paradigmatu byl strukturalistický marxismus vystřídán *poststrukturalismem* (srov. Barker, 2006; McRobbie, 2006). Výzkumy, které se orientovaly na vztahy mezi ideologií a rezistencí (mezi dominantní a podřízenou kulturou z hlediska třídní příslušnosti), byly realizovány u stoupců jednotlivých mládežnických subkultur, konkrétně pak u modernistů (mods), Teddy boys, skinheads, rastafariánů, hippies, fotbalových chuligánů ad. Autoři si všimli i vzniku jednotlivých subkultur a stylů v procesu tzv. brikoláže⁸⁹ (termín Lévi-Strausse) (srov. Hall & Jefferson, 1975, s. 177–179).

Toto pojmání se objevilo i v oblasti britské sociální pedagogiky, která z kulturních studií čerpala teoretické i empirické poznatky, jež byly využívány především v oblasti trávení volného času dospívajících od 70. let 20. století.

CCCS se však setkala také s kritickými výtkami. Jednou z kritických připomínek bylo, že *CCCS nevěnuje dostatečnou pozornost ženám v subkulturách mládeže* (např. McRobbie, Garber a studie *Girls and Subcultures /Dívky a subkultury/*, Gilroy ad.). McRobbie upozornila na ignoraci (genderové) role děvčat v celé této oblasti. Společně s Jenny Garber pohlíží na subkulturní prostředí přístupné i pro děvčata, což zakončuje pár zmínkami zaměřenými na „ještě nenáctiletá“ děvčata nebo „nováčky“. Zájem zde není až tak v třídní vyrovnanosti jako ve vztazích jednotlivce k pohlaví a k masovým obrazům kultury, v tomto případě jsou to popové idoly. Samozřejmě kritika, se kterou muži v subkulturách počítají, prezentuje dívky jako podřízené chlapcům a není zcela překonaná v analýzách, jež se zaměřují na dívčí idoly v podobě mužských zpěváků a skupin. Ve své pozdější práci se nicméně McRobbie obrací na jiný, více plodný koncept ženskosti, jako je rozkoš, cit a „podnikavou kulturu“, což jí umožnilo rozvinout dynamičtější vysvětlení vztahů subkulturních děvčat k procesu komercializace. McRobbie se zaměřila později na studium časopisů pro ženy a dívky, v nichž kladla velký důraz na aktivní vytváření významu a spotřební praktiky (Barker, 2006; McRobbie, 2006). Důraz byl také kladen na prožívání volného času a na angažovanost a aktivity dívek v prostředí subkultur mládeže (v souvislosti se sociálně patologickými jevy). Další kritika směřovala ke skutečnosti, že CCCS nikdy nezkoumalo mládež, která subkulturní role převzala z pouhé legrace, z touhy „být chvíli in“. Frith (1983, podle Bennet & Kahn-Harris, 2004) si všiml faktu, že většina dospívajících z dělnické třídy často prošla více subkulturními skupinami, změnila identitu, hrála subkulturní roli z legrace (možná i z pozérství).

CCCS nezohledňovalo vliv pohlaví, úrovně vzdělání, povolání a rodiny na příslušnost k určitým subkulturám (srov. Bennet & Kahn-Harris, 2004). Studiím CCCS také lze vytknout, že nezohledňovaly *geografické zvláštnosti subkultur mládeže*, tj. nezabývaly se lokálními variacemi určitých stylů hudby

⁸⁸ Clark, Hall, Jefferson a Roberts v teoretickém úvodu sborníku *Resistance Through Rituals* (1975) pracují s konceptem třídy a rezistence (odporu) části dělnické mládeže vůči hegemonní kultuře (k tomu srov. Hebdige, 1979; Smolík, 2010; Daniel, Kavka & Machek a kol., 2013). Autoři této studie upozornili na skutečnost, že rozdílné typy chování, oblíbené hudební styly a styly odívání, které vytvářejí subkultury mládeže, v podstatě souvisejí se sociálním zařazením a jsou kolektivní reakcí na strukturální změny v poválečné britské společnosti (srov. Hebdige, 1979, 2012; Syrový, 1999; Muggleton, 2000; Bennet & Kahn-Harris, 2004; Martin, 2004; Jenks, 2005). Každý příklad subkultury tak reprezentuje řešení specifických životních okolností, jednotlivých problémů a protikladů (Hebdige, 1979).

⁸⁹ Pojem *brikoláž* se vztahuje k přeskupení a novému spojení (juxtapozici) původně nepropojených označujících objektů tak, aby vytvářely nový význam v neotřelém kontextu. Autoři kulturních studií (např. Hebdige 1979) poukázali např. na nástup módy ve stylu Teddy boys (objevila se v padesátých letech a v šedesátých letech byla pozměněna), která se zformovala kombinací jinak nesouvisejících prvků stylu edwardovské vyšší třídy, tkaničkovité kravaty a Brothel creepers (typ obuvi), jako např. brikoláž v kontextu kulturního stylu mládeže. Podobně byla během sedmdesátých let chápána jako symbolická brikoláž na bázi stylů móda skinheads (Barker, 2006, s. 29).

apod. S tím souvisel další problém teorie subkultur podle CCCS. Jedná se totiž o britský koncept, který byl utvořen s ohledem na velice specifickou část mládeže – bílé muže z dělnické třídy. Toto etnické ukotvení jen obtížně umožňovalo transponovat subkulturní teorii do jiných národních kontextů. Stejně tak se výzkumy CCCS zaměřovaly především na subkultury mládeže tvořené bílými mladíky z dělnické třídy, přičemž opomíjely subkultury přistěhovalecké (přestože se tato problematika objevila již v některých klasických studiích D. Hebdigea a S. Halla) Toto pojmání se objevilo i v oblasti britské sociální pedagogiky, která z kulturních studií čerpala teoretické i empirické poznatky, které byly využívány především v oblasti využívání volného času dospívajících od 70. let 20. století.

Dalším problematickým opomenutím byla *nepřiznaná role médií*, která se výraznou měrou podílí na utváření subkultur, resp. subkulturních identit (k tomu srov. Thornton, 1997a). Thornton (1997a) uvedla, že existují různé druhy médií: podporující (letáky), referující (hudební časopisy) a senzační (bulvární noviny), které zpočátku pomáhají rozličné a rozptýlené kulturní zlomky sjednotit do rozeznatelně definovaných subkultur, efektivně zdůrazňují jejich „rebelský“ charakter a často prodlužují jejich existenci (srov. Muggleton & Weinzierl, 2003). Dalším negativem v subkulturním přístupu CCCS bylo *nejasně vymezení mládeže* coby osob většinou mezi 16 a 21 lety (srov. Bennet & Kahn-Harris, 2004). Z toho by vyplývalo problematické zařazení mladších či starších osob pod kategorii subkultura mládeže. Na základě těchto výtek se následující studie zaměřily na přesnější specifikaci kategorie „mládež“, resp. diskuse o tzv. kultu mládí, které se projevují i v současných diskusích v sociální pedagogice či v sociologii životních stylů (viz Smolík, 2013; Duffková, Urban & Dubský, 2008).

Kritici CCCS modelu subkultur zdůrazňují, že složitost a přesouvání povahy současných kulturních zkušeností mládeže nelze vysvětlit podle teoretického rámce, který připisuje těmto rozličným formám přímočarou časovou logiku (srov. Muggleton & Weinzierl, 2003). Většina moderních společností je ve skutečnosti shlukem protínajících se subkultur, přičemž je obtížné říct, z jakého normativního kulturního světa se ta která subkultura odchyluje (Eagleton, 2001).

Současní kritici teorie subkultur připomínají, že tato teorie stojí na neudržitelných binárních opozicích – konkrétně na opozicích *hlavní proud – subkultura*, *rezistence – podrobení se*, *dominantní – podřízený*. Zvláště pak tvrdí, že subkultury se neformují v opozici ke kultuře hlavního proudu reprezentované masovými médii, anebo mimo ni, ale na základě médií a s jejich pomocí. Subkultury nadto nejsou jednotné a vyznačují se vnitřními rozpory. Odlišnost kultury mládeže proto nemusí být nutně projevem rezistence, ale měli bychom ji chápat spíše jako kulturní kapitál nebo rozdíl vkusu (Barker, 2006, s. 185–186).

CCCS bylo významným inspiračním zdrojem pro velkou řadu sociálních kurátorů, sociálních pedagogů, sociologů i kulturních antropologů. Z hlediska sociální pedagogiky se jednalo o inspiraci především v oblasti (neomarxistické) ideologie, kde se do popředí dostávaly v minulosti nereflektované oblasti jako gender, etnicita, sociální kontrola a rezistence mládeže vůči kapitalistickému systému. K dalším výzkumným tématům lze přiřadit výzkum vzdělávacího systému, rodičovské a pedagogické autority, masových médií a vztah těchto entit k výzkumu specifik volného času a jednotlivých sociálních deviací, které byly často vnímány jako rituální rezistence vůči většinové společnosti.

6 Postsubkulturní teorie a přístupy

Od konce 90. let 20. století se v sociologii mládeže i sociální pedagogice projevují tzv. postsubkulturní teorie, které vyplynuly ze situace, kdy současné subkultury mládeže jsou charakteristické daleko komplexnější stratifikací, než je prostá dichotomie „monolitický mainstream“ versus „rezistentní subkultury“ (Muggleton & Weinzierl, 2004). Tyto přístupy reagovaly na skutečnost, že na začátku devadesátých let vznikla obrovská škála nových stylů, především v důsledku rozšířené taneční scény (s jednotlivými hudebními proudy, jako jsou acid house, jungle, techno, tekno, break beat apod.). Důsledkem bylo takové množství stylů a jejich odnoží, že je nebylo možné popsat a přesně definovat

jako jednotlivé subkultury (často se hovoří pouze o životních stylech či přímo „supermarketu stylů“). (viz Kolářová, 2013, s. 26).

V důsledku vyvrácení některých předpokladů a konceptů CCCS a s fragmentací společnosti část vědců formulovala tzv. postsubkulturní přístup, resp. postsubkulturní teorii (významnou událostí se z toho pohledu stalo sympozium Postsubkulturních studií ve Vídni v roce 2001). Podle této teorie už nelze hovořit o tradičních subkulturách, ale spíše o jednotlivých scénách, „post-subkulturách“, stylech, klubové kultuře, kmenech („neo-tribes“) (blíže viz Bennet, 1999; Muggleton & Weinzierl, 2003; Sweetman, 2013). Rozdíl mezi moderním a postmoderním pohledem na subkultury ilustruje tabulka číslo 1.

Tabulka 1

Rozdíly mezi moderní a postmoderní érou subkultur.

Moderní éra	Postmoderní éra
Jasná skupinová identita	Fragmentovaná identita
Stylová homogenita	Stylová heterogenita, pluralita
Rigidní dodržování subkulturních hranic	Flexibilní překračování subkulturních hranic
Subkultura je vnímána jako hlavní identita	Mnoho stylových identit
Vysoký stupeň ztotožnění	Nízký stupeň ztotožnění
Členství vnímané jako permanentní	Členství vnímané jako přechodné
Nízký stupeň subkulturní mobility	Přechodná náklonnost k subkultuře
Důraz na přesvědčení a hodnoty	Fascinace stylem a image
Politické vyjádření odporu	Apolitické cítění
Zaměřenost proti médiím (nedůvěra v média)	Pozitivní vnímání médií
Autentické vnímání sebe sama (<i>self-perception</i>)	Vědomí neautentičnosti

Pozn. Převzato z Muggleton (2000, s. 52).

Některé subkultury mládeže se renovují, dostávají nový obsah, uchopují nová témata (feminismus, multikulturalismus, sexismus, ochranu životního prostředí, vztah k imigrantům, k etnickým a sexuálním menšinám atp.) a rozměňují se do jednotlivých stylů (srov. Kolářová 2013: 236). V tomto období tak lze hovořit o naprosté fragmentaci kdysi jednoznačně definovaných subkultur. Jednotlivá subkulturní dělení selhala ve vztahu mezi styly⁹⁰, hudebními žánry a identitou, která postupně slábne a stává se flexibilnější (srov. Bennet & Kahn-Harris, 2004).

Redhead (1997) z MIPC (Manchester Institut for Popular Culture) tuto skutečnost dokumentuje na jednotlivých hudebních směrech taneční hudby z pozice postmoderní kritiky CCCS. Popisuje tzv. klubovou scénu (*club cultures*), která se v posledních letech stala zcela masovou záležitostí a je založena pouze na poslechu stejné hudby a specifických stylech oblékání apod. (k tomu srov. Hráčková Pyšňáková, 2012, s. 25–26).

⁹⁰ V souvislosti s prolínáním stylů zavádí Jameson pojem imitace. Tvrdí, že módní invence již dále není možná, takže zbývá jediná možnost, imitovat staré styly. Tím pádem nám ovšem tyto „poststyly“ nemohou sdělit nic nového a z postmoderního slovníku se vytrácí slovo autentičnost. Kvůli tomu se dostáváme od produkce k pouhé reprodukci, což je podpořeno také komercializací a zmíněným vlivem masmédií. Muggleton s tímto názorem nesouhlasí a namítá, že za jistou invenčnost lze považovat samotné kombinování stylů, tzn., že jistá míra kreativity se projevívá vždy. Tím vznikají jakési kopie bez originálů. Muggleton upozorňuje, že k imitaci docházelo i dříve. Nikdo totiž nemůže s jistotou říci, co přesně je onen originál (Muggleton, 2000, s. 45–46).

Argumentace MIPC se opírala o skutečnost, že v tzv. postindustriální společnosti, pro kterou je charakteristický nárůst nestrukturovaného volného času, vznikla nová klubová kultura, ve které se ztrácí třídy, rasy či pohlaví. Na výzkumy MIPC včetně kritiky modernistické teorie CCCS později navázal David Muggleton, který koncept postsubkulturní teorie dále rozvedl (Bennet & Kahn-Harris, 2004, s. 11).

I ostatní teoretici spojovaní s postsubkulturním přístupem se zaměřují na vzrůstající pružnost členství v subkulturách mládeže a pokouší se vytvořit analytické rámce k vysvětlení typického seskupování mládeže. Pokračující všudypřítomnost konceptu subkultury lze odůvodňovat tím, že stále zůstává ústředním pojmem v *post CCCS* studiích mládeže, stylu a hudby, přestože se jako koncept stále více užívá pro jakoukoli módu. Bennet (1999) k tomu poznamenává, že sledujeme, jak se termín subkultury stává diskutabilním pojmem. Je totiž všezahrnujícím (*catch-all*) termínem pro nejrůznější aspekty společenského života mladých lidí, stylů a jednotlivých hudebních žánrů (srov. Bennet & Kahn-Harris, 2004). Bennet (2002) tak již místo užívaného termínu subkultura navrhuje používat pojem scéna či *cultural taste* (kulturní vkus), které podle něj lépe vystihují zvýšenou prostupnost mezi jednotlivými subkulturami.

Debata mezi příznivci CCCS a tzv. postsubkulturními teoriemi a přístupy i nadále pokračuje. Postmoderní přístup je kritizován především na úrovni metodologické i terminologické nejednotnosti, stejně jako je kritizován automatický odklon od třídního původu v případě subkulturních participantů (viz Bennet, 2005; Shildrick & MacDonald, 2006; Sweetman, 2013).

Podstatná je především současná fragmentovaná identita těchto stylů, což by měla uchopit i současná sociální pedagogika, která pracuje i nadále s kategorií „subkultura“, která se však za posledních 20 let značně proměnila (k tomu srov. Procházka, 2013, s. 146; 2008, s. 91). Vědomí neautentičnosti také vylučuje ke klientům (v rámci streetworku, sociální práce či sociální pedagogiky) přistupovat podle zažitým postupů, které jsou uplatňovány v ČR např. v oblasti školní psychologie či výchovném poradenství, a jsou popsány např. v metodických doporučeních v oblasti primární prevence rizikového chování. K příznivcům jednotlivých „subkultur“ či životních stylů je nutné přistupovat značně individuálně, protože stylová heterogenita, neautentičnost a hodnotový pluralismus vede k tomu, že nelze intervenovat v této oblasti jednoznačným způsobem. I to je určité nebezpečí vyplývající z proměn dříve zřetelné skupinové identity, která byla homogenní a představovala i jasné normy, které jedinec náležející ke konkrétní subkultuře zastával. Nejednoznačnost a nejistota v této oblasti mohou vést i sociálním rizikům, kdy bude v jednotlivých intervencích docházet k omylům a nedorozuměním mezi jednotlivými klienty (žáky) a sociálními pedagogy, školními psychology a sociálními pracovníky. Rizikové chování a jeho jednotlivé aspekty jsou v důsledku nárůstu sociálních, kulturních, etnických atp. změn méně predikovatelné, což znamená i obtížnější intervenci či prevenci v této oblasti. Například Lojdová (2013) prostředí subkultur spojuje s tzv. postmoderní edukační realitou, která je charakteristická hlubokými změnami ve smyslu cílů, obsahů i metod, kdy to edukační reality vstupují noví aktéři, mj. nové životní styly.

7 Závěr

Téma subkultur mládeže a jeho aspekty (tematické, metodologické, konceptuální) byly představeny na základě tří výše uvedených sociologických škol/přístupů. Subkultury mládeže byly vnímány zpočátku prizmatem sociálních deviací (Chicagská sociologická škola), aby následně byla pozornost přesunuta (pod vlivem autorů spjatých s neomarxistickým pojmovým aparátem a přístupy)⁹¹ k tzv. odporu „bílé“ dělnické mládeže vůči dominantním hegemonním institucím kapitalistické společnosti (včetně školského systému).

⁹¹ K základním autorům, na jejichž díla neomarxističtí sociální vědci navazovali, lze přiřadit Marxe, Adorna, Gramsciho, Althussera, Barthesa, Laclaua atp.

Od devadesátých let 20. století se v angloamerické literatuře ustupuje od používání pojmu subkultura, kritizují se tradiční koncepty zkoumání subkultur a navrhují se nové. Jedná se především o pojmy jako např. scény, kmeny, komunity, životní styly, okrajové sociální kultury, postsubkultury atp. (srov. Girtler, 2001; Muggleton & Weinzierl, 2003; Smolík, 2010; Daniel, Kavka & Machek a kol., 2013; Kolářová, 2013).

Muggleton (2000) poznamenává, že v postmoderní době jsou subkultury pouze estetickými kódy (symboly⁹²). I když je patrné, že část subkultur lze označit pouze za „životní styly“ (*life-styles*), stále existují i subkultury, které splňují kritéria moderní éry (typicky skinheads, viz tab. 1) (srov. Bennet, 1999, Lojdová, 2013). Muggleton dále tvrdí, že „rozpouštění“ hranic mezi jednotlivými subkulturami jde ruku v ruce s úpadkem většinové společnosti. Jelikož v podstatě žádná majoritní společnost neexistuje, nemají se ani subkultury proti čemu vymezovat. Potřeba odlišení se paradoxně stává pouze jakýmsi společenským požadavkem, nikoli vyjádřením svobody. Postmoderní společnost totiž preferuje individuální nad kolektivním a odlišnost nad konformitou. Otázkou ovšem je, zda nedošlo pouze k tomu, že převládla forma nad obsahem (Muggleton, 2000, s. 47–50).

V posledních přibližně dvou dekadách tak došlo k velké fragmentaci jednotlivých stylů (dříve subkultur). Více než o hodnoty jde často pouze o image a módní trendy (které se často v určitých cyklech opakují).

I z toho důvodu by sociální pedagogika měla reflektovat změny vyplývající z fragmentace dříve zřetelné skupinové identity, která byla homogenní a představovala i jasné subkulturní normy. Oblečení a vizáž tak dnes nejsou určujícími prvky, které by něco o jedinci vypovídaly. Často dochází buď ke konfuzi stylů, nebo k jakési reinkarnaci či imitaci jednotlivých stylů. Proces objevování a imitování stylů se zrychlil. Dochází i k posunu od dříve přijímaných kolektivních identit (subkultur) k více individualizovaným a roztržštěným formám identit, důraz je kladen na prožitky depolitizované mládeže. I z tohoto důvodu pro sociální pedagogy, školní psychology a metodiky prevence plyne nebezpečí, že budou dezorientováni množstvím životních stylů, které neodpovídají dosud známým kategoriím (subkulturám). Stejně tak je problematické diferencovat mezi tím, co je subkultura či životní styl a tím, co je mainstreamová záležitost.

Podle Pyšňákové je dnes na základě spotřeby a odmítání konzumerismu problematické rozlišovat subkultury a mainstream, neboť subkultury se mohou často vyznačovat primárně spotřebou, a snaha o osobní svobodu charakterizuje mládež celkově (blíže viz Pyšňáková, 2009; Pyšňáková & Hohnová, 2010).

Výše představené diskuse o subkulturách mládeže by měla reflektovat i sociální pedagogika, která se tímto fenoménem věnuje na úrovni jak praktické, tak i teoretické (v českém prostředí např. Kraus, 2008; Smolík, 2010; Lojdová, 2011; Procházka, 2012).

Sociální pedagogika by subkultury mládeže měla nahlížet prizmatem trávení volného času, který může být spojován jak s negativními jevy (sociální patologie, antisociální chování atp.), tak i s jevy pozitivními (zájem o veřejné angažování, vyjadřování postojů a pozitivní prosociální chování).

Literatura

Adorno, T. W. (2009). *Schéma masové kultury*. Praha: Oikoymenh.

Androvičová, J. (2007). Deviantné subkultúry mládeže a rasistický a pravicový extrémizmus. In SRB, V. & HIRTLOVÁ, P. (Eds.), *Radikalismus v současné době. Sborník z mezinárodní vědecké konference, 10. – 11. 5. 2007 v Kolíně* (s. 14–21). Kolín: ARC-VŠPSV.

Balon, J., & Hladík, R. (2010). Proměny studia kultury: projekt kulturních studií. In Šubrt, J. a kol., *Soudobá sociologie IV.* (s. 64–79). Praha: Karolinum.

⁹² Heath a Potter (2012) upozorňují přímo na skutečnost, že systém se nejprve snaží *asimilovat* odpor tím, že si přivlastní jeho symboly, vyprázdní jejich „revoluční“ obsah a nakonec je prodá zpět masám jako zboží.

- Barker, Ch. (2006). *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.
- Bennet, A. (1999). Subcultures or neo-tribes? Rethinking the relationship between youth, styl and musical taste. *Sociology*, XXXIII(3), 599–617.
- Bennet, A. (2002). Researching Youth Culture and Popular Music: Methodological Critique. *The British Journal of Sociology*, 53(3), 451–466.
- Bennet, A. (2005). Defence of Neo-tribes: A Response to Blackman and Hesmondhalgh. *Journal of Youth Studies*, 8(2), 255–259.
- Bennet, A. & Kahn-Harris, K. (Ed.). (2004). *After Subculture. Critical Studies in Contemporary*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bentley, N. (2005). The Young Ones. A reassessment of the British New Left's representation of 1950s youth subcultures. *European Journal of Cultural Studies*, 8(1), 65–83.
- Berger P. L. & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.
- Brake, M. (1985). *Comparative Youth Culture: The Sociology of Youth Culture and Subcultures in America, Britain and Canada*. London: Routledge.
- Cohen, A. K. (1955a). *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*. Clencoe. Illinois: The Free Press.
- Cohen, A. K. (1955b). A General Theory of Subcultures. In K. Gelder, & S. Thornton (Ed.). (1997), *The subculture reader* (s. 44–54). London: Routledge.
- Daly, S. & Wice, N. (1999). *Encyklopedie alternativní kultury*. Brno: Jota.
- Daniel, O., Kavka, T. & Machek, J. (2013). Úvod. In O. Daniel, T. Kavka & J. Machek a kol., *Populární kultura v českém prostoru* (s. 13–22). Praha: Karolinum.
- Duffková, J., Urban, & Dubský, J. (2008). *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Dyoniziak, R. (1968). „Subkultura“ mládeže. *Sociologická studie k problémům kultury věkové a generační skupiny mládeže*. Praha: Osvětový ústav v Praze.
- Džambazovič, R. (1999). Nové možnosti interpretácie mládežníckej subkultúry. In R. Džambazovič & R. Klobucký (Ed.), *Súčasná subkultúry mládeže. Zborník príspevkov ze seminára Sekce sociologickém teorie Slovenskej sociologickém spoločnosti při SAV uskutečneného 21. Októbra 1998* (s. 8–14). Bratislava: SAV.
- Eagleton, T. (2001). *Idea kultury*. Brno: Host.
- Eriksen, T. H. & Nielsen, F. S. (2001). *A history of anthropology*. London: Pluto Press.
- Fischer, S. & Škoda, J. (2009).: *Sociální patologie. Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada Publishing.
- Frosdick, S. & Marsh, P. (2005). *Football Hooliganism*. Devon: Villan Publishing.
- Gburík, V. (2013). *Záujmová činnost jako prostředek prevence delikvence dětí* In M. Bargel, E. Janigová, E. Jarosz & M. Jůzl (Ed.). *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka* (s. 226–234). Brno: Institut mezioborových studií Brno.
- Geertz, C. (2000). *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Geist, B. (1992). *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.
- Gelder, K (1997). Introduction to the Birmingham Tradition and Cultural Studies. In K. Gelder & S. Thornton (Ed.). (1997), *The subcultures reader* (s. 83–89). London: Routledge.
- Gelder, K. (2007). *Subcultures. Cultural histories and social practice*. London: Routledge.
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.

- Girtler, R. (2001). *Okrajové sociální kultury*. Brno: Masarykova univerzita.
- Gramsci, A. (1967). *Základy politiky*. Praha: Mladá fronta.
- Gramsci, A. (1970). *Rozpravy o Machiavellim, politice a moderním státu*. Praha: Svoboda.
- Hall, S., & Jefferson, T. (Ed.). (1976). *Resistance Through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain*. London: Routledge.
- Hall, S. (1980). Cultural Studies: Two Paradigms. *Media, Culture and Society*, 2(1), 57–72.
- Hartl, P. & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Heath, J. & Potter, A. (2012). *Kup si svou revoltu!* Praha: Rybka Publishers.
- Hebdige, D. (1979). *Subculture: The Meaning of Style*. London: Routledge.
- Hebdige, D. (2012). *Subkultura a styl*. Praha: Volvox Globator.
- Helus, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada Publishing.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Heřmanovský, M. (2013). Emoce, žiletky a sebevraždy. Démonizace emo subkultury a morální panika v českém prostředí. In O. Daniel, T. Kavka & J. Machek a kol. *Populární kultura v českém prostoru* (s. 262–273). Praha: Karolinum.
- Heřmanský, M. & Novotná, H. (2011). Hudební subkultury. In P. Janeček (Ed.). *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti* (s. 89–110). Praha: FHS UK.
- Horváth, S. (2009). Patchwork identities and folk devils: youth subcultures and gangs in socialist Hungary. *Social History*, 34(2), 163–183.
- Hrčka, M. (2001). *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Irwin, J. (1970). Notes on the status of the concept subculture. In K. Gelder & S. Thornton (Ed.). (1997), *The subcultures reader* (s. 66–70). London: Routledge.
- Jenks, Ch. (2005). *Subculture: the Fragmentation of Social*. London: Sage Publications.
- Jusko, P. (2007). *Rizikové subkultury súčasnej mládeže*. In B. Kraus & J. Hroncová a kol. *Sociální patologie* (s. 252–259). Hradec Králové: Gaudeamus.
- Jusko, P. (2009). *Sociálna práca s mládežou a sociálnopatologické javy*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, občanské združenie Pedagóg.
- Jusko, P. (2011). *Inštitucionálne a legislatívne možnosti riešenia futbalového chuligánství*. In L. Karamášová & L. Tomčíková (Ed.), *Socialia 2011. Participácia inštitúcií verejnej správy a pomáhajúcich profesií na prevencii sociálno-patologických javov u detí, mládeže a dospelých v Slovenskej republike a v iných krajinách Európskej únie* (s. 227–230). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Kabátek, A. (1989). Mládež – generace – kultura. *Sociologický časopis*, 25(5), 449–467.
- Kahuda, T. (1970). Mládež. In Kolektiv autorů: *Malý sociologický slovník* (s. 219–223). Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Kasal, J. (2013). *Násilí na stadionech jako odraz kultury*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Kolářová, M. (2011). Úvodem: zkoumání subkultur od stolu i v terénu. In M. Kolářová (Ed.), *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice* (s. 13–43). Praha: Sociologické nakladatelství.

- Kolářová, M. (2013). Hudební subkultury mládeže v současné ČR – postsubkulturní či postsocialistické? In O. Daniel, T. Kavka & J. Machek a kol., *Populární kultura v českém prostoru* (s. 323–248). Praha: Karolinum.
- Kolektiv autorů (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Koubek, M. & Císař, O. (2012). Co se skrývá uvnitř scény? *A2, VIII(18)*, 18–23.
- Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
- Kraus, B. (2014). Sociální deviace jako sociální problém současné společnosti. In T. Razsková (Ed.), *Acta sociopathologica I.* (s. 78–88). Hradec Králové: Gaudeamus.
- Krech, D., Crutchfield, R. & Ballachey, E., L. (1968): *Člověk v společnosti*. Bratislava: SAV.
- Lawless, R. (1996). *Co je to kultura*. Olomouc: Votobia.
- Línek, J. J. (1997). Subkulturní životní styl v rámci sociálních souvislostí. *Éthum: bulletin pro sociální prevenci a sociální pedagogiku, IV(15)*, 10–11.
- Lojdová, K. (2011). Hodnoty v prostředí punkové subkultury. *Studia paedagogica, 16(2)*, 132–157.
- Lojdová, K. (2013). *Subkultury ve veřejné politice*. Brno: Masarykova univerzita (disertační práce).
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Marada, R. (2003). *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: CDK.
- Martin, P. J. (2004). Culture, Subculture and Social Organization. In A. Bennet & Kahn-Harris (Ed.), *After subculture: critical studies in contemporary youth culture* (s. 21–35). New York: Palgrave Macmillan.
- McRobbie, A. (2006). *Aktuální témata kulturních studií*. Praha: Portál.
- Mistrík, E. (1999). Dominanta a alternativa. In R. Džambazovič. & R. Klobucký (Ed.), *Súčasná subkultúry mládeže. Zborník príspevkov zo seminára Sekcie sociologickej teórie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV uskutočneného 21. októbra 1998* (s. 4–7). Bratislava: SAV.
- Muggleton, D. (2000). *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style*. Oxford: Berg Publisher Ltd.
- Muggleton, D. & Weinzierl, R. (2003). *The Post-Subcultures Reader*. Oxford: Berg.
- Papiežová Vejvodová, P. & Smolík, J. (2014). Die faszinierende Welt der Jugendsubkulturen. Jugendsubkulturen in der Tschechischen Republik. *Kriminalistik, 68(6)*, 389–395.
- Petrusek, M., Miltová, A. & Vodáková, A. (Ed.). (1994). *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR.
- Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika*. Praha: Grada Publishing.
- Přadka, M. (1999). *Kapitoly z dějin pedagogiky volného času*. Brno: Masarykova univerzita.
- Přadka, M., Knotová, D. & Faltýsková, J. (2004). *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Pyšňáková, M. & Hohnová, B. (2010). Od monolitické masy k neomezenému individualismu? Významy spotřeby v každodenním životě „mainstreamové mládeže“. *Sociologický časopis (Czech Sociological Review), 46(2)*, 257–280.
- Pyšňáková, M. (2009). Konformní nekonformisté – konceptualizace současné podoby mainstreamové mládeže a její relevance pro sociologii mládeže. *Sociální studia, 6(3)*, 57–76.
- Rojek, Ch. (2010). Stuart Hall a birminghamská škola. In T. Edwards, *Kulturní teorie: klasické a současné přístupy* (s. 104–120). Praha: Portál.

- Shildrick, T. & MacDonald, R. (2006). Defence of Subculture – Young People, Leisure and Social Divisions. *Journal of Youth Studies*, 9(2), 125–140.
- Smolík, J. (2010). *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada Publishing.
- Smolík, J. (2011). *Gothic rock: subkultura temnoty a komerce*. In M. Bargel, E. Jarosz & M. Jůzl (Ed.), *Sociální pedagogika v souvislostech globální krize* (s. 524–529). Brno: Institut mezioborových studií.
- Smolík, J. (2013). *Mládež a kult mládí?* In M. Bargel, E. Janigová, E. Jarosz & M. Jůzl (eds.), *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka* (s. 597–602). Brno: Institut mezioborových studií Brno.
- Sobotková Nielsen, V. a kol. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada Publishing.
- Soliński, M. (2013). *Destrukcyjne subkultury młodzieżowe jako problem społeczny* In M. Bargel, E. Janigová, E. Jarosz & M. Jůzl (eds.), *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka* (s. 603–611). Brno: Institut mezioborových studií Brno.
- Sopóci, J. & Búzik, B. (2009). *Základy sociologie*. Bratislava: PSN – mladé letá.
- Soukup, V. (2011). *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.
- Stanoev, M. & Janák, D. (2013). Koncepce (sub)kulturního kapitálu a sebereflexivní metodologie při studiu subkultur. In M. Tížik (Ed.), *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum* (s. 75–95). Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Syrový, P. (1999). Alternativní kultura a sociální patologie. *Éthum: bulletin pro sociální prevenci a sociální pedagogiku*, VI(23), 8–16.
- Sweetman, P. (2013). Structure, Agency, Subculture: The CCCS, Resistance through Rituals, and „Post-Subcultural“ Studies. *Sociological Research Online*, 18(4), s. 22.
- Thornton, S. (1997a). General Introduction. In K. Gelder & S. Thornton (Eds.), *The subcultures reader* (s. 1–7). London: Routledge.
- Thornton, S. (1997b). Introduction to the Chicago School and the Sociological Tradition. In K. Gelder, & S. Thornton (Ed.), *The subcultures reader* (s. 11–15). London: Routledge.